UDK 821.163.6.09 Kozak P.
Dušan Voglar
Ljubljana

VPOGLED V IZHODIŠČA ZA *DIALOGE* PRIMOŽA KOZAKA

Drama *Dialogi* Primoža Kozaka razgrinja z dialogi štirih intelektualcev štiri nasprotujoče si modele bivanja posameznika v porevolucijskem svetu. Filozofska in etiška izhodišča za dramo so podana deloma v Kozakovi esejistiki, predvsem pa v doslej neupoštevanih virih (pripovedni spisi, večinoma objavljeni šele 2005; rokopisni zapiski).

Primož Kozak's play *Dialogi* reveals through the dialogues between four intellectuals four conflicting models of existence of an individual in a post-revolutionary world. Philosophical and ethical origins of the play are presented partially in Kozak's essays, partially in the sources previously not considered (fiction, mostly not published until 2005; manuscript notes).

Ključne besede: angažiranost, družbena kritika, eksistenca, etika, filozofija, humanizem, individualizem, intelektualci, revolucija, zgodovina.

Key words: engagement, social criticism, existence, ethics, philosophy, humanism, individualism, intellectuals, revolution, history.

Dramatika Primoža Kozaka je usmerjena k stvarnosti sveta, obravnava pa jo predvsem na ravni avtonomnosti in integritete posameznika. Individuum je po Kozakovem pojmovanju antinomično bitje, ki lahko presega samega sebe in se tako uresničuje le v dejanju in stiku s sočlovekom ter svetom (prim. Kozak 1955: 528, 533; 1957b: 172; 1961b: 1038–1039).

Kozak se je presenetljivo zgodaj, že v desetletju pred svojo prvo dramo *Dialogi* (napisana 1956, natisnjena in uprizorjena 1962) ukvarjal z eksistencialnimi stiskami posameznika v svetu. Med njegovimi literarnimi besedili govorijo o tem, na primer, rokopisni osnutki in odlomki za dramo *Filozof* (uredniški naslov; Kozak 1944a) iz druge polovice leta 1944, v katerih se pne lok od mladeničevega spraševanja, kaj je in zakaj naj živi, do njegovega resigniranega spoznanja o ničevosti sveta in ljudi. Vprašanje o človeku je zastavljeno tudi v njegovem takratnem razmišljujočem zapisku *Zakaj živeti* (Kozak 1944b); v njem je med drugim poudarjeno načelo *biti človek*, pozneje izrečeno v Simonovi repliki v sklepnem prizoru *Afere*. V zapisku *Nihilizem* (Kozak 1945a) iz pomladi 1945 Kozak zavrača nihilizem, v zapisku *Realnost* (Kozak 1945b) iz istega časa pa spregovori o nemožnosti solipsizma ter o nujnem stiku s stvarnostjo in soljudmi.

Od sredine leta 1946 se Kozak v razmišljujočem zapisovanju in leposlovnem snovanju spopada z že bolj določno opredeljenim sočasnim svetom, namreč z vprašanji družbene revolucije, nove politične ureditve in posameznikovega razmerja do njiju. V zapisku *Družba in individualist* (Kozak 1945/46) izoblikuje izhodiščno trditev, da je človeška družba produkt človeka in da je bistvo družbe človek. V zapisku *Za kaj danes pravzaprav gre* (Kozak 1946/47) razmišlja o položaju pripadnika kulturniške – ne pa tehniške – inteligence v sodobni družbi. V tem razodene svoj takrat že izrazit in razvit splet postavk na področju etike in filozofije človeka. Lastnosti individua opisuje

z besednimi zvezami *cel človek*, *pred samim seboj pošten človek*; *cizeliranost duše*; *izživljati svojo dušo v smeri, ki jo zahteva*; *kulturna produktivna notranjost*, *osebno ustvarjalno stališče*. Takšne besedne zveze so blizu pojmovanjem, kakršne sta razvijala Arthur Schopenhauer in Friedrich Nietzsche. Razpira tudi že dilemo: kako naj avtonomni individuum doseže včlenjenost v objektivno družbeno stvarnost in kako naj v tej včlenjenosti uresničuje svojo človečnost. To pa je osrednja eksistencijska in etiška dilema njegove osebnosti in njegove dramatike. Razpotje predvojnih socialnih humanistov in pripadnikov povojnega mladega rodu celo skrajno, tragiško zaostri: ali »se popolnoma posvete izvedbi nove družbe«, pri čemer »njih notranjost propade«, ali pa se odločijo za telesno smrt.

V proznem fragmentu *Jakob* (Kozak 1947b) iz pomladi 1947 Kozak rezko prikaže trk načela sistemskega terorja in načela svobodnega posameznika. V pogovoru s častnikom, ki je, kot je nakazano, pripadnik varnostne službe in nastopa v imenu višjih ciljev, se mladeničev odpor vzpne v stavke (poudarki so Kozakovi): »Uzde, teror, trda roka, neomajna oblast! […] A kje je ostal človek. Kje sem ostal *Jaz*? […] Ne! Jaz predobro vidim, vse predobro, da bi mi mogli vzeti *svobodo* mojega duha, da bi mi mogli vzeti *življenje*!«

Fragment *Jakob* je eden od zgodnjih zgledov Kozakove uporabe dialoga za izražanje nazorov v dramatično zagatnem položaju. Že v tem fragmentu opazimo nekatere značilnosti, ki se pozneje polno razvijejo v *Dialogih*, deloma pa tudi v drugih Kozakovih dramah. Dialog je predvsem izrekanje in spopadanje nasprotujočih si tez, stališč, prepričanj in idej, ne pa odprtost k drugemu ali skupno iskanje poti, soustvarjanja, resnice, učlovečevanja. Izhodišče je individuum, njegov jaz, njegovo sebstvo. Individuum je opredeljen predvsem s svojim spletom idej, filozofskih in etiških kategorij, ki so podstat in struktura njegove eksistence oziroma njegove težnje v eksistenco. Območje čustev, strasti, instinktov, podzavesti je odrinjeno v ozadje, je le nakazano, je le opora, energijski naboj v izrekanju idej. Po tem se zlasti Kozakovi *Dialogi* v temelju razlikujejo od njegovih pripovednih del, na primer od novele *Ana* (Kozak 1949b). Osrednja zagata individua pa je možnost oziroma nemožnost avtonomnega, etičnega stika s stvarnostjo, njegovega celovitega mesta v njej.

Kozakovo razmerje do revolucijske in porevolucijske stvarnosti je bilo zapleteno, predvsem pa poudarjeno etiško, oblikovano s stališča nasprotja *dobro* in *zlo* ter protislovja *staro* in *novo* (prim. Kozak 1947c). Eksistencialne zagate in protislovja, ki nastajajo s posameznikovim angažiranjem v družbenem in političnem delovanju ter z njegovo izpostavljenostjo pritisku funkcionarjev, je presojal zelo kritično, izhajajoč iz načela samostojne svobodne osebnosti (gl. zapiska in prozna spisa: Kozak 1946; 1947a; 1948; 1949a).

Nadaljnje Kozakovo pripovedniško snovanje je še globlje povezano z oblikovanjem *Dialogov*. Največ pozornosti vzbujata načrt *Partijci* (1950) in nedokončani cikel *Moji štirje prijatelji* (1951 in 1952).

Iz snovi za *Partijce* (Kozak 1950a) naj bi nastala novela, toda Kozak je izrisoval osnutek izrazito dramsko. Pri loku dogajanja je uporabil za dramatiko značilne izraze, npr. »dispozicija«, »I. epizoda«, »zaviralni moment«, »višek«, »preokret«, »razplet«. Položaj je napet že v izhodišču: gre za sestanek partijcev, na katerem lahko vsaka be-

seda nepričakovano dobi usoden pomen. Dogajanje je strnjeno v oster spopad stališč in nazorov, zato naj bi bilo težišče na dialogih. Osebe so v osnutku razločno izrisane kot različni tipi delovanja. V vsem tem graditev *Partijcev* napoveduje zgradbo *Dialogov*. Liki so zasnovani zelo kritično in s stališča etiških načel. Jožef Heyedower, ki se v razpravi vzpne in zlomi, je »intelektualist«, humanist v duhu 19. stoletja in hkrati individualist. Partijski sekretar Peter Gogala dela »v tajni policijski službi«, je »človek režima in policije«, zaničuje ljudi, njegov značaj »je nekoliko pokvarjen od cinizma in aktivnosti«, nastopa »popolnoma v imenu najpravovernejše oblasti«, je »do kraja skorumpiran«, »pretepa ljudi po zaporih«. Miško je »polomljen človek, kajti nima nobene hrbtenice« in »mu ne gre za drugo, kot za lastno dobro življenje«. Opazne so torej tudi sorodnosti Gogale s preiskovalcem Menderjem v *Dialogih* in Miška s preiskovalcem Minskim.

Nedokončani *Moji štirje prijatelji* (Kozak 1951/52) so zasnovani kot štiridelna pripoved o štirih tipičnih članih povojnega mladega izobraženstva in njihovi izbiri bivanjskih usmeritev. Njihove dileme, misli, načela in vrednote se večinoma razkrivajo in spopadajo v dialogu. Zamisel štiriosebne, navzkrižno prepletene pripovedi je sorodna zgradbi štiriosebne drame *Dialogi*. Prijatelj Peter sprejema bivanje v dani stvarnosti, njegovo delo naj upraviči pred ljudmi njegovo eksistenco, zavest o tem mu daje občutek pravilnega in smotrnega življenja, to pa je vir sreče. Projekt prijatelja Lucijana za »pravo življenje« je delovanje »za srečnejšo bodočnost človeštva«, za cilje revolucionarjev; k temu ga zavezuje njegova moralna dolžnost; sprejetje v pártijo mu pomeni, da »je *tudi sam* zdaj *del* tega novega sveta«, »prost svojega greha nemoči in dvoma«. Njegovo osrednje, tragično razpotje pa je ob dejanju. Dejanje je – po besedah pripovedovalca zgodbe – »pravica in dolžnost zdravih teles«; človeka »odreši vseh dvomov«. Pozneje, v *Dialogih*, podobno povzdiguje pomen dejanja Mender (10. prizor). Lucijan pa se ob zaukazanem dejanju zlomi: v svojo angažiranost ne zmore polno vnesti svoje individualnosti in svojih etičnih vrednot, ostaja »zločinec« in »pohabljenec«, zato »z nekakšno srdito, odrešujočo strastjo« uniči svoje življenje s samomorom.

Petrova izbira in Lucijanovo iskanje – v obeh govori Kozakovo razmišljanje o samem sebi – razpirata različne eksistencijske možnosti in različne odgovore na vprašanje, kakšen naj bo stik individua s svetom oz. družbo. Za Kozakovo literarno obdelovanje tega vprašanja pa je značilno, da preizkuša različne modele in posledice odločanja zanje.

Cikel *Moji štirje prijatelji* že prepoznavneje kot prejšnja novela *Ana* (Kozak 1949b) pripada skupini Kozakovih pripovednih besedil, ki vsebujejo eksistencialistične pojme, besedne zveze in opise človekovih položajev, na primer *tesnoba*, *strah*, *nemoč*, *dejanje*, *smisel*, *eksistenca*, *živeti življenje*, *biti del sveta* in *zavest, da živim pavilno*. Ta okrajšani izbor se ujema z delom seznama filozofskih pojmov in besednih zvez, ki so uporabljeni v *Dialogih*. Med kritičnimi ugotovitvami o eksistencialistični filozofiji Jeana-Paula Sartra je za Kozakove misli značilna tale: Sartre ne priznava, da človeka »objektivna realnost determinira in da se človek manifestira z mislijo in delom prav v odnosu do objektivne realnosti« (Kozak 1950b: 500).

Nadaljnja izhodišča za oblikovanje *Dialogov* – in tudi pripovednih del iz 50. let 20. stoletja – so razsejana po Kozakovih razmišljujočih zapiskih iz tistega časa. Večinoma

tičijo v preudarjanjih o svojih nazorih in ravnanjih, kajti pomembna, pravzaprav ključna prvina v njegovem snovanju literarnih spisov so filozofska, predvsem etiška analiza, meditacija, avtorefleksija in avtokritika.

V obsežnih zapiskih *Vrednote* (Kozak 1951) iz časa, ko so nastajali *Moji štirje prijatelji*, moramo zato upoštevati vsaj tele drobce:

> »Zavest, da živim prav, oziroma cilj, da bi živel prav, je ena osnovnih moralnih postavk človeka. […] Ne morem se odločiti, da bi delal za ljudi in ne upam si odločiti, da bi delal zase. […] Kajti še sedaj nisem rešil problema, ali naj pravzaprav delam za svojo popolnoma osebno srečo, ki je samo moja in s tem rešujem samo zame osebno važne probleme, ali naj se ukvarjam z družbenimi problemi, jih rešujem in sploh živim v njih. […] To bi se reklo, da je državni sistem neka konstanta, ki zahteva od mene določenega odnosa. […] Družba vsekakor konstanta je. […] Kaj je torej *zdaj* moja dolžnost? […] Zase, izključno zase pa ne morem in ne smem živeti. Toda *kaj je tu vrednota!!!* […] Najti človeške vrednote, ki so take, da smem in morem prisegati nanje? Kajti le tako bom mogel biti upravičen. […] Tu nastopa kriza mojega individualizma. […] Torej: ali smem živeti za svoje ugodje v smislu egoizma? […] Torej: 1. Moj čustveni odnos do današnjega socializma je tak, da ga čustveno priznavam kot vrednoto. 2.) Vidim, da ni tak, kot govore. […] Do ljudi se čutim brez odgovornosti, ker so slabi enako kot jaz in če sebe nimam rad, nimam rad tudi ljudi. […] Družba pa eksistira, je, določena, jasna in trdna. […] Tale moj deklarirani solipsizem, v času, ko vsi žive, ali se vsaj delajo, da žive za družbo! […] Najti svoje vrednote? […] Vrednota je sicer lepa, vendar samo neka določena dejanskost v smislu teh vrednot daje občutek pravilnega v življenju in tudi sreče. […] Potrebna je akcija, delovanje, in to mora biti v skladu s tem, kar se mi zdi dobro. […] Usoda pa, ki bi determinirala moje ravnanje, ni jasna, temveč tudi protislovna. […] Tudi v mojem pristanku na usodo, kot podlago za delovanje, *moram odločati sam*.« (Kozak 1951: 69, 81, 83, 106–107, 111–117, 127, 149; poudarki so Kozakovi.)

Kozakova ponovna in nadaljnja razmišljanja o eksistiranju v povojni družbi so vodila neposredno v oblikovanje *Dialogov*. Ob izpoved, da želi priti »svoji eksistenci do dna«, postavlja v zapiskih iz februarja in marca 1953 zelo kritično presojo stvarnosti; po njej je »pod oficielnim okvirom družbenega življenja, ki ga s fašističnimi metodami oktroira oblast, močan družbeni razkroj« (Kozak 1953a: 7, 12–13). V zapiskih iz naslednjega meseca spoznava, da je »prišel v krizo« njegov individualni determinizem, se pravi opiranje na svojo »determinirano psihologijo«, s katerim mu je bilo dovoljeno »vsako ravnanje, ne glede na moralni predznak«. Zato govori o konfliktu s samim seboj, pravzaprav o konfliktu med težnjo »po notranje skladnem življenju« in svojo stvarno potjo; govori celo o svojem »nemoralnem kapitulantstvu pred svetom«. Sklepa pa, da je v njem »poseben moralni princip«, ki ga vodi. Vnovič trdi, da je determiniran »po svoji biti«, »po samem sebi« in da zato more storiti samo tisto, do česar se je »povzpel v samem sebi«. Hkrati izpove (poudarek je njegov): »*Neke višje, čustvene lepote sem si skoraj že prenehal želeti,* pač pa bolj neke *obupane notranje ubranosti,* ki bi izvirala iz hotenega samouničenja in samoodpovedi.« Ugotavlja, da starejša, liberalno in nacionalno usmerjena humanistična inteligenca »nima več stika z realnostjo, da postaja na zunaj akademska, na noter gnila«. Možnost socialne revolucije in vera vanjo sta po njegovem propadli, večinoma ni več nobene možnosti za razvoj tega sve-

ta, »konkretne razmere so v glavnem precej brez perspektiv«, zato zase in svoj krog izobražencev pravi, da so demoralizirani. (Kozak 1953b: 31–34, 51.) Nadaljnji zapiski pa znova izpovedujejo avtokritično spoznanje o sebi kot odmaknjeni, avtonomni in samotni osebnosti, ki se izključno bojuje »za svojo eksistenco«, »za svoj notranji mir in trdnost« (Kozak 1953č, 26).

Septembra 1953 Kozak v zapisku *Ezekiel* poglablja svojo filozofsko, sociološko in politološko kritiko z mislijo, da je povojna stvarnost že več let kalna igra; ljudje jo igrajo »po svoji prosti volji«, zato pomeni »dosledno objektivizacijo nekega mišljenja in hotenja«; to ni več »historično utemeljen in z realnostjo skladen proces«, temveč revolucionarjevo, politikovo reševanje svoje ogrožene pozicije in njegovo vsiljevanje svoje resnice zgodovini (Kozak 1953c, 9–12). Pojem *zgodovina* je rabljen v duhu heglovskega in marxovskega razumevanja, pravkar poudarjeni subjektov odnos do zgodovine (vsiljevanje svoje resnice, privzemanje vloge zgodovine) pa nastopa nato v *Dialogih* (Mender) in je ena od silnic v drami *Kongres* (Vincent).

Poseben, zelo natančno izražen splet izhodišč za *Dialoge* je mogoče najti v etiško intoniranem članku *Vzroki sodobne kritike* (Kozak 1955). V njem – lahko bi ga šteli za programsko, manifestno besedilo povojne kritične generacije – Kozak utemeljuje kritiko kot podlago za »skladnost človeške osebnosti, ki temelji na nekem enotnem spoznavnem in moralnem kriteriju«. Pri obravnavanju kulturnih delavcev, ki so se pred vojno oblikovali v socialne humaniste in revolucionarje, poudarja neuporabnost nekdanjih kategorij, zaradi česar »se vsaka od teženj, ki izhajajo iz predvojnega duhovnega ustroja, v svoji današnji dejavnosti sprevrača v paradoks« (n. d., 529–531). V človeku se zaradi njegove protislovnosti porajajo »spori med njegovim spoznanjem in verovanjem, med njegovim izkustvom in njegovimi racionalnimi temelji, med njegovim moralnim presojanjem in zahtevami njegove eksistence«; zato človek pogosto »prekriva svoje izkustvo s svojo vero« ali »zanika svojo vero in jo zaradi svojega izkustva nadomešča s cinizmom« ali pa se kako drugače rešuje pred svojo notranjo razklanostjo. Na podlagi tega pa Kozak oriše različne tipe intelektualcev v sočasni slovenski stvarnosti (n. d., 533 sl.).

Prikazani izbor Kozakovih refleksivnih in avtorefleksivnih izhodišč od znotraj osvetljuje njegovo grajenje *Dialogov* – tudi *Afere* in *Kongresa* – in različnih tipov, modelov eksistiranja v njih. Kritika humanistov pojasnjuje lik preiskovanca profesorja Haymanna in njegov protest-zlom. Ugotovitve o angažiranju, sprejemanju danosti, podrejanju, cinizmu, igri ali *partíji* (beseda je v drami rabljena na podlagi besedne igre s *pártijo*), aktivizmu, voluntarizmu in vsiljevanju svoje resnice zgodovini so podlaga za lik preiskovalca Menderja in sploh za opredelitev sveta, katerega eksponent je Mender. Razmišljanje o obupani notranji ubranosti, samouničenju in nihilizmu je vgrajeno v lik preiskovalca Minskega. Preiskovanec publicist Sigismund pa je izoblikovan po spoznanjih o individualizmu, avtodeterminiranosti, subjektivni etičnosti, krizi solipsizma in možni samouresničitvi z dejanjem. V dramskih dialogih tudi neposredno, skoraj dobesedno zazvenijo nekatere Kozakove izpovedi in teze. Nasploh pa je razvidno, da je drama zrasla iz Kozakovega intenzivnega avtorefleksivnega in avtokritičnega ukvarjanja z vprašanjem, kako more eksistirati avtonomna osebnost.

Pomembna pa je še ena značilnost drame. Kozak v vsem loku svojega razmišljanja od *Jakoba* (Kozak 1947b) do članka o sodobni kritiki (Kozak 1955) in tudi v dramskem dogajanju v *Dialogih* postavlja v ospredje filozofsko in etiško vprašanje človeške integritete posameznika. Vsebina in vrednost pojma *integriteta* izvirata iz njegovega nazora o spopadanju protislovij v človeku. V drugi od obeh meditacij o morali (Kozak 1957a in 1957b), ki sta sistematično razvitje več kot poldrugo desetletje oblikujočih se spoznanj in hkrati pravzaprav avtorjevo naknadno pojasnjevanje *Dialogov*, prikaže nujnost povezovanja človekove individualnosti in njegove družbene angažiranosti, nujnost človekove »samostojnosti in hkrati odgovornosti«, to pa je zanj »vzpeto, dejavno bivanje«. Ob upoštevanju teh Kozakovih nazorov pa se izkaže, da nobenega od štirih eksistencialnih in etiških modelov ali projektov, razpostavljenih v *Dialogih* v dramsko nasprotje in nazadnje po vrsti pahnjenih v dramski propad, ni snoval kot svoj dokončno veljavni odgovor na vprašanje, kako eksistirati. *Dialogi* so drama brez t. i. pozitivnega junaka. To dokazuje, da je razvozlavanje pomena stališč posameznih oseb, zlasti še Sigismunda, odvisno od poznavanja dramatikovih izhodišč. Na podlagi takega poznavanja je tudi mogoče zanesljivejše iskanje odgovora na vprašanje o tragičnosti katere od oseb.

Viri

Primož Kozak, dela in zapiski:
1944a: [*Filozof*]. Zvezek 02.16, 113–124, 131–133, 162–163, 171–172, 183–191, 193.
1944b: [*Zakaj živeti*]. Zvezek 02.16, 108–112. ZD 1, 2005, 661, 665–666 (odlomka).
1945a: [*Nihilizem*]. Zvezek 02.14, 128. ZD 1, 661.
1945b: [*Realnost*]. Zvezek 02.14, 132. ZD 1, 161–162.
1945/46: [*Družba in individualist*]. Zvezek 02.17, 156. ZD 1, 668 (odlomek).
1946: [*Mladinci*]. Zvezek 02.15, 13–16. ZD 1, 556–558.
1946/47: [*Za kaj danes pravzaprav gre*]. Zvezek 02.15, 25–27. ZD 1, 910–911.
1947a: [*Skojevci*]. Zvezek 02.19, 21–25. ZD 1, 669 (posamezni stavki).
1947b: [*Jakob*]. Zvezek 02.15, 51–52. ZD 1, 2005, 569–570.
1947c: [*Revolucija*]. Zvezek 02.15, 71. ZD 1, 911.
1948: *Tretja četa*. Zvezek 02.21, 20b–30a, 39a–44a, 57b. ZD 1, 466–484.
1949a: *Komandant*. Zvezek 02.21, 91b–95a. Novi svet 4, 1949, *4*, 413–418. ZD 1, 72–80.
1949b: *Ana*. Tipkopis 03.13. ZD 1, 134–173.
1950a: *Partijci*. Zvezek 02.22, 96–104. ZD 1, 598–606.
1950b: *Ob Sartrovi drami »Za zaprtimi vrati«*. Novi svet 5, 1950, *6*, 549–558.
1951: [*Vrednote*]. Zvezek 02.23, 23–155. ZD 1, 719–723 (odlomki).
1951/52: *Moji štirje prijatelji*. Zvezek 02.23, 156–163, 217–213; tipkopisa 03.04 in 03.14. ZD 1, 228–249.
1953a: [*Eksistenca*]. Zvezek 02.24, 1–15.
1953b: [*Determiniranost*]. Zvezek 02.24, 19–54.
1953c: [*Ezekiel*]. Zvezek 02.26, 1–16.
1953č: [*Tomaž*]. Zvezek 02.27, 1–149.
1955: *Vzroki sodobne kritike*. Beseda 4, 1955, *8*, 525–535.
1957a: *Moralna odgovornost*. Revija 57 1, 1957, *1-2*, 105–110.
1957b: *Nasprotja*. Revija 57 1, 1957, *3-4*, 163–172.

1961a: *Afera.* Perspektive, 1, 1960/61, 7, 786–815; *8*, 955–981.
1961b: *Slovensko sodobno gledališče*. Perspektive 1, 1960/61, *9*, 1137–1142.
1962: *Dialogi*. Perspektive 2, 1961/62, *19*, 1039–1069. Nekoliko spremenjen ponatis v: Kozak, *Sodobna trilogija. Dialogi, Afera, Kongres*. Ljubljana 1969: Slovenska matica. Str. 5–41.
2005: *Zbrano delo*. 1. knjiga. Ureditev in opombe (str. 621–919) Dušan Voglar. Maribor: Litera.

Summary

The focal point of the origins of *Dialogi* are the philosophical and ethical questions of the human integrity of an individual. The fundamental processes in Kozak's constant search for an answer in his manuscript notes are deep reflection and auto-criticism as well as sharp criticism of the contemporary historical situation. In his reflection and creation of literary works, he ponders the problematic nature of humanism, revolution, political system, engagement in social causes, activism, individualism, and subordination to the political system. He selects the search for ethical harmony by connecting man's individuality with his social engagement. However, none of the characters defends this solution in the play *Dialogi*, where four different and variegated models are set up in a dramatic relationship.